УДК 141.319.8:364.624.6

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-12\(18\)-445-457](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-12(18)-445-457)

Остапчук Богдан Андрійович студент кафедри інноваційних технологій з педагогіки, психології та соціальної роботи, Університет імені Альфреда Нобеля, вул. Січеславська Набережна, 18, м. Дніпро, 49000, тел.: (099) 664-65-56, e-mail: ostbodya@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4587-4898>

Байєр Оксана Олександрівна доцент кафедри інноваційних технологій з педагогіки, психології та соціальної роботи, Університет імені Альфреда Нобеля, вул. Січеславська Набережна, 18, м. Дніпро, 49000, тел.: (050) 166-57-15, e-mail: bayer.oxana@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0651-1472>

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПИТАННЯ ЗВ'ЯЗКУ НАСТАНОВ ЩОДО СЕКСУ ТА ЛЮБОВІ ЗІ СТАВЛЕННЯМ ДО СМЕРТІ

Анотація. Представлено огляд вітчизняних і іноземних літературних джерел щодо ставлення до смерті, найпоширенішим видом якого визначають страх, починаючи з психоаналітичних праць (З. Фройд, С. Шпільрейн, А. Лоуен) і переходячи до робіт у руслі танатології (В. Ю. Баскаков, А. А. Налчаджян), трансперсональної психології (С. Гроф, Дж. Хеліфакс), напрацювань мислителів екзистенційного напрямку (Р. Мей, В. Франкл, І. Ялом). Описано нароби в межах психологічної допомоги термінальним хворим (Е. Кюблер-Рос, А. В. Гнезділов). Наведено типи прийняття смерті за П. Вонгом; стисло окреслено результати досліджень вітчизняних авторів щодо вікових, ціннісних, ситуаційних та інших аспектів ставлення до смерті. Перелічені наявні наразі в літературі психодіагностичні засоби емпіричного дослідження різних аспектів переживань стосовно смерті.

Наступна частина уміщує аналіз теоретичних міркувань щодо сексуальних установок, їх видів, індивідуальних і середовищних факторів формування, психологічного характеру зв'язку сексу і любові. Розглянуто концепцію «стилів любові» (Дж. А. Лі) у її викладенні Ю. Б. Рюриковим, сформульовано узагальнені системні визначення понять «любов» та «сексуальні установки». Особливу увагу приділено процесам трансформації інтимності (за Е. Гідденсом) у зв'язку зі змінами у соціальному житті людства.

Окремо представлено аналітичний підсумок відношення ставлення до смерті до настанов стосовно сексу і любові, описано зв'язок індивідуально-психологічних характеристик з сексуальністю і її реалізацією. Зі спиранням на теорію управління страхом смерті (Дж. Грінберг) занурення в любов і / або секс розглядається як форма можливого впорання з переживаннями стосовно власної кінечності, а самі любов і секс тлумачаться як найяскравіше виявлені

прояви життя. Останнє дозволяє підтвердити відому в екзистенційній літературі думку про те, що страх смерті є інверсією страху життя.

Ключові слова: екзистенційна тривога, танатична тривога, стилі любові, сексуальність, теорія управління страхом смерті

Ostapchuk Bohdan Andriyovych Student of the Department of Innovative Technologies in Pedagogy, Psychology and Social Work, Alfred Nobel University, Sicheslavskya Naberezhna St., 18, Dnipro, 49000, tel.: (099) 664-65-56, e-mail: ostbodya@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4587-4898>

Bayer Oxana Olexandrivna Associate Professor of the Department of Innovative Technologies in Pedagogy, Psychology and Social Work, Alfred Nobel University, Sicheslavskya Naberezhna St., 18, Dnipro, 49000, tel.: (050) 166-57-15, e-mail: bayer.oxana@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0651-1472>

THEORETICAL ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN ATTITUDES TO LOVE AND SEXUAL PRACTICES WITH ATTITUDES TO DEATH

Abstract. The paper presents a review of both domestic and foreign literature concerning attitudes to death the most widespread of which fear is defined – starting from psychoanalytic works (S. Freud, S. Spielrein, A. Lowen) and coming to the research in the sphere of thanatology (V. U. Baskakov, A. A. Nalchadzhyan), transpersonal psychology (S. Grof, J. Halifax), findings of existential thinkers (R. May, V. Frankl, I. Yalom). The explorations in the field of psychological assistance to terminally sick people are described (E. Kubler-Ross, A. V. Gnezdilov). The types of perceiving death after P. Wang are listed; the results of investigations by domestic authors as for developmental, value, situational, etc. aspects of attitudes to death are briefly given. Psychodiagnostic tools for measuring different aspects of attitudes to death evident in the literature now are named.

The following part includes the analysis of theoretical reflections as for sexual attitudes, their types, individual and environmental factors of their formation, the psychological character of the relation between sex and love. The concept of «the styles of love» (J. A. Lee) in its presentation by U. B. Rurikov is considered. Special emphasis is made on the processes of transformation of intimacy (E. Giddens) due to changes in social life of the mankind.

The analytical outcome as for the relation of attitude to death towards attitudes to sex and love is given, and the link between individual and psychological characteristics and sexuality and its fulfillment is described. With reference to the death terror management theory (J. Greenberg) indulgence into love and / or sexual practices is presented as a possible way of coping with feelings as for one's own finity whereas love and sex are viewed as the brightest expressions of life. The latter

enables us to confirm a famous in the existential literature thought of understanding the fear of death as an inverted fear of life.

Keywords: existential anxiety, thanatic anxiety, the styles of love, sexuality, death terror management theory

Постановка проблеми. Сучасна людина щодня стикається з образом смерті, але рідко наживо взаємодіє з вмираючими людьми. Відсутність прямого досвіду підштовхує в світ фантазій, які розростаються разом з випусками новин: аварії, теракти, напади, епідемії, війни та нещасні випадки, – все це змушує задуматися про кінечність життя. Такі міркування призводять до наростання екзистенційної тривоги, спричиненої страхом смерті, і нерідко включають різні механізми психологічного захисту. Одним із таких механізмів, на наш погляд, є сексуальна та любовна поведінка суб'єкта. Отже, вивчаючи сексуальність людини, можна було б опосередковано виявити аспекти ставлення до смерті, більшою мірою неусвідомлювані, але що є не менш потужною силою, яка певним чином впливає на життя людини.

Мета даної статті – теоретично дослідити зв'язок між настановами до любові і сексу та ставленням до смерті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У предметному полі психотерапії темі смерті та смертності приділяє особливу увагу представник екзистенційного напрямку І. Ялом [46]. За Яломом, смерть, безсенсовність, самотність, провина – чотири універсальні даності людського життя, які постають перед особистістю незалежно від її віку, статі, статусу або фізіологічних характеристик. А за Р. Меєм, людина, відчуючи екзистенційну тривогу, свідомо факту, що смертна і тим самим утверджує факт свого життя [там же].

У роботах В. Ю. Баскакова, автора і розробника танатотерапії, смерть описується як особливий метод психотерапії, що має в якості фокусу роботу з психологічними проблемами через встановлення втраченого контакту зі смертю та помиранням [4].

Розглядаючи дослідження, дотичні до проблематики скінченності буття, неможливо оминати роботи Е. Кюблер-Росс, яка вивчала реакції термінально хворих людей на власну екзистенційну ситуацію. Одна із важливих її наробок – виявлення стадій реагування людей на повідомлення про смертельний діагноз [28]. У свою чергу, П. Вонгом і колегами було виділено типи прийняття смерті: нейтральний (найадаптивніший, за якого смерть тлумачиться як природне, неминуче, ні погане, ані хороше явище), прийняття-наближення, коли смерть вбачають як можливість переходу в краще місце через трансперсональні або духовні переконання, і прийняття смерті як порятунку, як альтернативи болісному існуванню в сьогоденні [50].

В аналітичному огляді, присвяченому проблемі ставлення до смерті, В. О. Климчук зазначає, що дана проблема знайшла належне місце у

зарубіжних психологічних дослідженнях. Про це свідчить ціла низка тематичних журналів, які регулярно публікуються: «Death Study», «Journal of Death and Dying» та «Journal of Near-Death Studies». Їх метою є представлення напрацювань у сфері психотерапії важких втрат та горя, ставлення до смерті, самогубства, переживання наближення смерті термінальними пацієнтами тощо. Також автор наводить ряд методик, розроблених у Європі та США для вивчення сприймання смерті, зокрема, «Шкала тривоги з приводу смерті» (Death Anxiety Scale) Д. Темплера, «Шкала фантазій про смерть» (Death Fantasy Scale) Дж. МакЛенана, «Шкала страху смерті» Л. Коллет-Д. Лестера, «Профіль ставлення до смерті» (Death attitude profile) П. Вонга, Дж. Рекера та Дж. Гессера, «Опитувальник важких втрат» Н. Хогана (Hogan's Inventory of Bereavement) [25].

Відомі також дослідження у царині трансперсональної психології С. Грофа та Дж. Хеліфакса [12], психотерапевтичні роботи Л. Розенберга та Д. Гая [37], а також глибокі культурологічні та філософські дослідження теми смерті Ф. Арьєса [2] та Ф. Хуземана [43].

Вікові аспекти ставлення до життя та смерті підлітків, що скоїли вбивства, вивчаються у роботах С. В. Коваленко [26]; робота І. Н. Лаврикової [29] представляє собою соціологічне дослідження ставлення до смерті молоді. У праці Д. Н. Ісаєва та Т. О. Новікової порівнювалося ставлення до смерті підлітків і дорослих, і в контексті виявлених розбіжностей та з метою попередження суїцидальної поведінки наголошено на проблемі створення спеціальної системи навчання підлітків ставлення до смерті [23]. Т. А. Гаврилова зробила огляд методик дослідження страху смерті [6], пропонує класифікацію проблем, які виникають при зануренні науковця у феноменологію смерті, і виділяє 3 їх групи: етичні, інструментальні та теоретичні. У результаті емпіричного дослідження авторка виокремлює рівні страху смерті, з'ясовує його структуру у підлітків та юнаків Примор'я [7; 33].

Л. В. Шутова [45] у ході аналізу ціннісних орієнтацій юнаків описала когнітивний та емоційний компоненти ставлення до смерті. До першого належить уявлення про смерть як про перехід на інший рівень існування та як повне припинення існування. До другого – переживання страху, радості, спокою, гніву та байдужості. Поєднання цих компонентів дає вісім основних типів ставлення до смерті: філософське ставлення, страх смерті, жах небуття, атеїстичне ставлення, протест проти смерті, заперечення смерті, смерть як порятунок від життя, протест проти світу.

Ставлення до смерті в критичних ситуаціях вивчала А. А. Баканова [3]. Є. А. Федотова [40] досліджувала вплив ставлення до смерті на особистість у ситуації онкологічного захворювання. Вітчизняні вчені Д. С. Лебедев з колегами досліджували ціннісно-смысловий аспект ставлення до життя та смерті за умов надзвичайних ситуацій працівників аварійно-рятувальних підрозділів МНС [30].

З групами людей з особливостями розвитку працювали С. А. Завражин та Н. В. Жукова, які здійснили порівняльний аналіз емоційно-ціннісного ставлення до категорій «життя та «смерть» груп підлітків, що мають нормальний рівень розумового розвитку та підлітків із порушеннями інтелекту [21]. М. А. Шустова вивчала ставлення до смерті представників субкультур готів та емо [44].

Психотерапевтичні аспекти роботи з людьми, що страждають від втрат, розкриваються А. В. Гнездиловим [9], який також пише про психотерапевтичну роботу з термінальними пацієнтами [10]. Тема долаття страху смерті піднімається у роботі І. О. Вагіна [14].

До загальнотеоретичних можна віднести оглядові роботи з танатології А. А. Налчаджяна [35], С. В. Рязанцева [39], Т. В. Мордовцевої [34]. У вузькоспеціалізованих роботах У. М. Хархаліс розкриває проблему взаємодії життя та смерті в народній обрядовості [41], В. В. Козачинська аналізує розуміння смерті мислителями П. Могилою та К. Саковичем [27]; Т. А. Попелюк розглядає життя та смерть у контексті української соціонормативної культури [36].

Перейдемо до теоретичного аналізу питання настанов стосовно сексу і любові. Сексуальні установки особистості демонструють її готовність до певних видів сексуальної активності, стан внутрішньої, неусвідомлюваної готовності оцінювати чи поведінково реагувати певним чином на об'єкти дійсності чи інформацію про них [13], уявлення людини про припустимі та неприпустимі норми сексуальної поведінки як для себе, так і для інших [16]. Виокремлюють механоцентричну установку – на техніку статевого акту; оргазмоцентричну – на оргазм; екстазоцентричну установку – налаштованість на отримання задоволення [11; 42]. О. І. Донець досліджувала сексуальні установки жінок юнацького віку, визначала статеві відмінності у сексуальних установках жінок та чоловіків у юнацтві, розглянула взаємозв'язок сексуальних установок жінок із соціальним самоконтролем та психологічною розумністю [17].

Сексуальні установки формуються в процесі розвитку особистості. На їх формування можуть мати вплив багато чинників, але серед найважливіших варто зазначити такі дві групи: вплив основних інститутів соціалізації та попередній власний сексуальний досвід [16]. Це не статичне, а досить динамічне поняття. Різноманітні сексуальні установки визначаються позитивним або негативним ставленням до різних форм вияву своєї сексуальності [32]. Дослідження, проведені Г. Айзенком, дали автору можливість виділити такі сексуальні установки: дозволеність, реалізованість, сексуальна невротичність, знеособлений секс, порнографія, сексуальна сором'язливість, відраза до сексу, сексуальна збудливість, фізичний секс, агресивний секс і цнотливість [6].

Формування сексуальних установок окремої людини відбувається під впливом культури, у якій вона зростає та виховується. Можна виділити такі

типи сексуальних культур, що різняться ставленням до сексу: містичні, аполонівський та ліберальний тип, «культура коханців», репресивні і пуританські культури [48].

Окремі дослідники аналізують зміни у сексуальних установках, пов'язані з переходом від одного порядку влаштування суспільства до іншого (зокрема від традиційного до індустріального). У цьому контексті Е. Гідденс [8] згадує про відділення сексуальності від функції дітонародження, визнання прав жінок на власну сексуальність та отримання сексуальної насолоди, зростання відкритості сексуальної сфери і толерантності до різних форм стосунків і статевих актів.

Грунтуючись на своїй теорії особистості, базисними структурними елементами якої є екстраверсія-інтроверсія і нейротизм, Г. Айзенк припустив, що екстравертам та інтровертам властиве різне ставлення до сексуальності та різна сексуальна поведінка. Екстраверти не зазнають труднощів у контактах з протилежною статтю і меншою мірою схильні до впливу гальмуючих сексуальність культурних заборон; надають великого значення еротичній любовній грі, швидше звикають до сексуальних стимулів, орієнтовані на зміну партнерів і ситуацій. Вони раніше починають статеве життя, частіше мають сексуальні контакти з великою кількістю партнерів. Натомість стримані інтроверти характеризуються більш пуританським й ортодоксальним ставленням до сексуальності, тяжіють до індивідуалізованих і стійких відносин з акцентом на вірності, відданості і ніжності у сексуальному союзі, що часто пов'язано з психологічними труднощами [1].

Дані психоаналітичної традиції показують, що любов не є результатом взаємного сексуального задоволення. Навпаки, сексуальне щастя і навіть звання так званої сексуальної техніки – це результат любові. За даними, наведеними Е. Фроммом, вивчення сексуальної проблеми, що найчастіше зустрічаються, а саме фригідності жінок, показує, що її причина полягає не у відсутності знання правильної техніки, а в не здатності любити [22]. В. Франкл також писав, що любов так само основний феномен, як і секс, і в нормі секс є способом вираження любові. Секс виправданий, навіть необхідний, якщо він є провідником любові [там же].

У наших розвідках ми дотримуємося цієї думки та, розглядаючи настанови щодо любові, зазначаємо, що любов – це складний багатоаспектний феномен, в якому виділяють еротичний і сексуальний (З. Фройд), ціннісно-смісловий (С. Л. Рубінштейн, В. Франкл), когнітивно-поведінковий (Е. Бершід, Р. Стернберг, К. Хендрік і С. Хендрік), емоційно-поведінковий (Ф. Шейвер), онтогенетичний (Е. Еріксон, С. В. Несина), процесуальний (Л. Я. Гозман) та культурний (С. І. Голод) складники [18]. Аналіз поглядів на проблему любові у вітчизняній і зарубіжній психології дозволяє тлумачити любов як інтимне, інтенсивне, напружене та відносно стійке відчуття суб'єкта, поєднане з сексуальним потягом. Воно відчувається стосовно іншої людини, викликає бажання бути з нею і перейнятість її благополуччям, детермінує поведінку по

відношенню до неї [там же].

Почуття любові проявляється в стилях любові, тобто індивідуальних когнітивно-поведінкових проявах любові, тобто когнітивних оцінках себе, свого стану і стану партнера, усвідомлених установках на стосунки з партнером і поведінкових проявах стосовно партнера [19]. Розвиваючи концепцію Дж. А. Лі [49], Ю. Б. Рюриков виділяє шість стилів любові (сторге, агапе, ерос, манія, прагма і лудус), ставлення до яких у різних людей може значно відрізнятися. Слід зауважити, що початковий сенс цих понять в концепції Ю. Б. Рюрикова дещо змінений порівняно з тим, який вкладався в них в давньогрецькій філософії [38]. Згідно з автором, любов-сторге – це любов-дружба без лихоманки почуттів, сум'яття і безглуздя. Любов-агапе зосереджена на «ти», сповнена альтруїзму і обожнювання, надлишкового, надмірного самозречення. Любов-ерос – палке почуття, яке довго і бурхливо горить у людині. Любов-манія – сум'яття і біль душі, серцевий жар, втрата сну і апетиту. Любов-прагма – спокійне, розважливе почуття, в якому панує розум, а почуття йому підпорядковані. Нарешті, любов-лудус – це любов-гра, що передбачає райдужні і безтурботні почуття без зайвої прив'язаності.

Виклад основного матеріалу. Нарешті, розглянемо проаналізовані вище явища у взаємозв'язку. Витоки думок про зв'язок смерті та сексу ми знаходимо в психоаналітичних працях. Зв'язок сексуальних бажань й уявлень про смерть ще в 1909 році вперше був припущений С. Шпільрейн. Вона вважала, що поряд із сексуальним потягом існує потяг до руйнування і знищення життя та пізніше запропонувала оригінальну теорію деструктивного потягу, передбачивши значну частину міркувань З. Фрейда [15].

З. Фрейд пізніше на основі робіт С. Шпільрейна зі своєї, по суті, моністичної концепції примату сексуального потягу будує дуалістичну концепцію єдності та боротьби сексуального потягу і потягу до смерті. Виводячи інстинкт смерті з твердження про те, що все живе народжується та вмирає, Фрейд прийшов до висновку, що все живе несвідомо прагне до смерті і, відповідно, управляється двома інстинктами, сексуальним інстинктом (лібідо) й інстинктом смерті – Еросом і Танатосом, що перебувають у безперервній боротьбі протилежностей [37].

А. Лоуен стверджує: «Феномен природної смерті притаманний тільки організмам, яким властиві сексуальний спосіб репродукції й індивідуальність структури тіла. Тому можна сказати, що смерть невіддільна від сексу та індивідуальності», – також наголошуючи на зв'язок між смертю та сексом. І продовжує: «Почуття тривоги, пов'язане з оргазмом, – не що інше, як страх розпаду власного «Я», що оволодіває невротичною особистістю при наближенні до повної сексуальної кульмінації і сприймається як страх смерті» [31, с. 47]. І. Ялом, розглядаючи питання зв'язку сексу та смерті, також зауважував, що екзистенційний страх знижується не тільки завдяки зануренню в любов, але й силі сексуальності. Секс – могутня життєва сила, що часто

завдає думкам про смерть нищівного удару [46].

У руслі цієї проблематики не можна не згадати про терію управління страхом смерті (terror management theory, скорочено ТМТ [47]), згідно з якою велика частина людської поведінки може бути зрозуміла як спроба досягти психологічної рівноваги перед обличчям усвідомлення своєї смертної природи, страхом повного знищення – через культуру, яка піднімає людину над іншими видами. У своєму дослідженні автори довели, що усвідомлення людської смертності відіграє важливу роль у регулюванні і романтизації сексу серед людства, а також у конкретніших проблемах, пов'язаних із сексом для людей з високим рівнем невротизму [там же]. Автори також припустили, що сукупність труднощів, пов'язаних із людською сексуальністю, може виникати з її зв'язку з більш фундаментальною проблемою смерті. ТМТ передбачає, що люди захищені від занепокоєння з приводу усвідомлення своєї смертності завдяки зануренню в культурно сконструйований і соціально підтверджений абстрактний світ символів, які наповнюють людське життя змістом і цінністю. Вони зменшують загрозу, пов'язану з їх фізичною, а отже, кінечною природою, підпорядковуючи тіло диктату культурного світогляду, що уміщує стандарти привабливості, гігієни і «людську гідність», аби відрізнитися від інших тварин і тим самим запобігати почуттю уразливості перед смертю [там же].

У тій мірі, в якій сексуальність є нагадуванням про нашу тваринну природу, що, в свою чергу, нагадує про неминучість смерті, ТМТ передбачає, що люди також будуть прагнути наповнити сексуальність абстрактним змістом і цінностями. Наприклад, трансформуючи сексуальність у сильне і глибоке емоційне переживання – романтичне кохання, що перетворює секс з тваринного акту в символічний людський досвід, тим самим роблячи його значущою частиною культурного світогляду і приховуючи його загрозливий зв'язок зі смертністю. Отже, забезпечуючи такі смисли та цінності, статеві акти і стосунки можуть поліпшити управління екзистенційними проблемами.

У своїх дослідженнях автори довели, що значущість смертності змушувала учасників з високим рівнем невротизму знаходити фізичні аспекти сексу менш привабливими і для таких людей думки про фізичний секс збільшують доступність думок, пов'язаних зі смертю. Було також встановлено, що надання сенсу за допомогою асоціації сексу з любов'ю знижує доступність думок, пов'язаних зі смертю. Ці результати дозволяють зрозуміти, чому люди з високим рівнем невротизму мають суперечливі думки про сексуальність і чому сексуальність так часто регулюється і романтизується.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Тема зв'язку переживань людини у зв'язку зі страхом смерті та настанов стосовно любові і сексу не нова для теоретичних розвідок і спостережень у психології. Але тільки останніми роками робляться спроби досліджувати цей зв'язок емпірично. Продовжуючи дослідження авторів ТМТ, доцільно було б розглянути не тільки аспект фізичного сексу, а глибший спектр його проявів, тим самим розширюючи

діапазон знань особливостей зв'язку настанов до сексу та любові з різними аспектами ставлення до смерті, зокрема емпіричним шляхом.

Література:

1. Айзенк Г. Исследования человеческой психики / Г. Айзенк. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. – С. 345-360.
2. Арьес Ф. Человек перед лицом смерти / Ф. Арьес. – М.: Издательская группа «Прогресс» – «Прогресс-Академия», 1992. – 528 с.
3. Баканова А. А. Отношение к жизни и смерти в критических жизненных ситуациях: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.11 / А. А. Баканова. – СПб., 2000. – 203 с.
4. Баскаков В. Ю. Танатотерапия: теоретические основы и практическое применение [Текст] / В. Ю. Баскаков. – М.: Институт танатотерапии, 2002. – 90 с.
5. Бендас Т. В. Гендерная психология: учебное пособие / Т. В. Бендас. СПб.: Питер, 2006. – 431 с.
6. Гаврилова Т. А. Страх смерти в подростковом и юношеском возрасте / Т. А. Гаврилова // Вопросы психологии. – 2004. – № 6. – С.63-71.
7. Гаврилова Т. А. Экзистенциальный страх смерти и танатическая тревога: методы исследования и диагностики / Т. А. Гаврилова // Прикладная психология. – 2001. – № 6. – С.1-8.
8. Гидденс Э. Трансформация интимности: сексуальность, любовь и эротизм в современных обществах / Э. Гидденс. – СПб.: Питер, 2004. – 208 с.
9. Гнездилов А. В. Психология и психотерапия потерь / А. В. Гнездилов. – СПб.: Речь, 2002. – 161 с.
10. Гнездилов А. В. Психотерапия терминальных больных / А. В. Гнездилов. – СПб.: Речь, 2001. – 224 с.
11. Говорун Т. В. Стать та сексуальність: Психологічний ракурс / Т. В. Говорун, О. М. Кікінеджі. – Тернопіль: Навчальна книга «Богдан», 1999. – 383 с.
12. Гроф С. Человек перед лицом смерти / С. Гроф, Дж. Хэлифакс. – М.: Изд-во Трансперсонального Института, 1996. – 246 с.
13. Гупаловська В. А. Психологічні особливості сексуальних установок молоді / В. А. Гупаловська, Н. Стрілець // Психологічні науки. – 2013. – Т. 2, вип. 10 (91). – С. 89-94.
14. Вагин И. О. Психология жизни и смерти / И. О. Вагин. – СПб.: Питер, 2002. – 160 с.
15. Вагин Ю. Р. Теория деструктивного влечения Сабины Шпильерейн: Суицидология / Ю. Р. Вагин // Пермь: Психологический центр. – 2012. – № 1. – С. 43-48.
16. Дідковська Л. І. Психологічні особливості ставлення до сексу осіб віку ранньої дорослості / Л. І. Дідковська // Психологічні науки. – 2014. – Вип. 2.12 (103). – С. 72-79.
17. Донець О. І. Сексуальні установки жінок в юнацькому віці / О. І. Донець // Педагогічні науки. – 2018. – № 2 (16). – С. 52-57.
18. Екимчик О. А. Когнитивный и эмоциональный компоненты любви у людей разного возраста: дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.13 / О. А. Екимчик. – Кострома, 2009. – 178 с.
19. Екимчик О. А. Кросс-культурное сравнение установок на любовь и секс у русскоязычных и американских респондентов (результаты адаптации методики для измерения стилей любви) / О. А. Екимчик, Т. Л. Крюкова // Вестник Костромского государственного университета им. Н. А. Некрасова. – 2009. – № 5 (15). – С. 111-116.
20. Ершова Г. Г. Психология противостояния смерти (феномен бурятского ламы / Г. Г. Ершова // Мир психологии: научно-методический журнал. – 2008. – № 1. – С. 262-274.
21. Завражин С. А. Исследование отношения к жизни и смерти у подростков с нарушением интеллекта / С. А. Завражин, Н. В. Жукова // Вопросы психологии. – 2006. – № 2. – С. 58-67.
22. Ильин Е. П. Психология любви / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2013. – 336 с.

23. Исаев Д. Н. Нужна ли подросткам помощь в восприятии смерти? / Д. Н. Исаев, Т. О. Новикова // Вопросы психологии. – 2003. – № 3. – С.110-117.
24. Китаев-Смык Л. А. О стрессе умирания / Л. А. Китаев-Смык // Вопросы психологии. – 2008. – № 5. – С. 121-125.
25. Климчук В. О. Ставлення до смерті та проблема розвитку его-ідентичності в юнацькому віці / В. О. Климчук, В. В. Горбунова, Я. В. Мойсієнко // Практична психологія та соціальна робота: Науково-практичний освітньо-методичний журнал. – 2011. – №5. – С.13-17.
26. Коваленко С. В. Отношение к жизни и смерти подростков, совершивших суицидальные действия: дисс... канд. психол. Наук: 19.00.06 / С. В. Коваленко. – Ростов-на-Дону, 2007. – 165 с.
27. Козачинська В. В. Українське бароко: героїкоантичне бачення концепту смерті / В. В. Козачинська // Наукові записки: Філософія та релігієзнавство. – Т.20. – К., 2002. – С.51-54.
28. Кюблер-Росс Э. О смерти и умирании / Э. Кюблер-Росс. – К.: «София», 2001. – 320 с.
29. Лаврикова И. Н. Молодежь: отношение к смерти / И. Н. Лаврикова // Социологические исследования. – 2001. – № 4. – С. 134-136.
30. Лебедєв Д. В. Відношення до життя та смерті в умовах надзвичайної ситуації: ціннісно-смісловий аспект: монографія / Д. В. Лебедєв, С. Ю. Лебедєва, О. О. Назаров, Н. В. Оніщенко, В. П. Садковий, О. В. Садковий, О. В. Тімченко. – Х.: УЦЗУ, 2009. – 128 с.
31. Лоуэн А. Любовь и оргазм / А. Лоуэн. – Ростов-на-Дону: «Феникс», 2015. – 316 с.
32. Мастерс У. Основы сексологии / У. Мастерс, В. Джонсон, Р. Колодни. – М.: Мир, 1998. – 692 с.
33. Мойсієнко Я. І. Ставлення до смерті як предмет психологічного дослідження / Я. І. Мойсієнко // Психологічний журнал: «Наука і освіта». – 2014. – № 5. – С. 57-63.
34. Мордовцева Т. В. Идея смерти в культурфилософской ретроспективе / Т. В. Мордовцева. – Таганрог: Издательство ТИУиЭ, 2001. – 120 с.
35. Налчаджян А. А. Загадка смерти: Очерки психол. танатологии / А. А. Налчаджян. – СПб.: Питер, 2004. – 223 с.
36. Попелюк Т. А. Життя та смерть у контексті української соціонормативної культури / Т. А. Попелюк // Мультиверсум. Філософський альманах. – 2003. – №33. – С.132-142.
37. Розенберг Л. Жизнь в свете смерти: Об искусстве быть живым / Л. Розенберг, Д. Гай. – М.: ООО «Издательский дом «София», 2005. – 160 с.
38. Рюриков Ю. Б. Мёд и яд любви / Ю. Б. Рюриков. – М., 2002. – 448 с.
39. Рязанцев С. Танатология – наука о смерти / С. Рязанцев. – СПб.: Восточно-европейский институт психоанализа, 1994. – 380 с.
40. Федотова Е. А. Отношение к смерти и его влияние на личность онкологических больных / Е. А. Федотова // Московский психотерапевтический журнал. – 2008. – № 2. – С. 160-182.
41. Хархалис У. М. Світоглядне відображення взаємодії життя і смерті в народній обрядовості [Електронний ресурс] / У. М. Хархалис // Мультиверсум. Філософський альманах. 2005. – № 46. – Режим доступу: URL: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_46/Harhalis.htm.
42. Хубер Д. Теория гендерной стратификации. Антология гендерной теории / Д. Хубер. – Минск: Пропилеи, 2000. – С. 78-92.
43. Хуземан Ф. Об образе и смысле смерти / Ф. Хуземан. – М.: Энигма, 1997. – 144 с.
44. Шустова М. А. Порівняльний аналіз ставлення до смерті в неформальних молодіжних об'єднаннях готів та емо: Магістерська робота / М. А. Шустова. – Житомир, 2009. – 140 с.
45. Шутова Л. В. Смыслжизненные и ценностные ориентации в отношении к жизни и смерти у лиц юношеского возраста: дисс. ... канд. психол. Наук: 19.00.07 / Л. В. Шутова. – Таганрог, 2005. – 195 с.
46. Ялом И. Вглядываясь в солнце. Жизнь без страха смерти / И. Ялом. – М.: ЭКСМО, 2008. – 352 с.

47. Goldenberg J. L. Death, sex, love, and neuroticism: why is sex such a problem? / J. L. Goldenberg, T. Pyszczynski, S. K. McCoy, J. Greenberg, S. Solomon // *Journal of Personality and Social Psychology*. – 1999. – Vol. 77. – No. 6. – P. 1173-1187.
48. Craig G. J. Human development / G. J. Craig, D. Baucum. – Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall, 2001. – P. 245-347.
49. Lee J. A. A typology of styles of loving / J. A. Lee // *Personality and Social Psychology Bulletin*. – 1977. – Vol. 3. – No. 2. – P. 173-182.
50. Wong P. T. Death attitude profile-revised: A multidimensional measure of attitudes toward death / T. P. Wong, G. T. Reker, G. Gesser // In R. A. Neimeyer (Ed.) *Death anxiety handbook*. – 1994. – P. 121-148.

References:

1. Eysenck, H. (2001). *Issledovaniya chelovecheskoi psihiki [Research of human psyche]*. Moscow: EKSMO-Press [in Russian].
2. Aries, Ph. (1992). *Chelovek pered litsom smerti [The man in the face of death]*. Moscow: Progress [in Russian].
3. Bakanova, A. A. (2000). Otnoshenie k zhizni i smerti v kriticheskikh zhyznennykh situatsiyakh [The attitude to life and death in critical life situations]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Saint-Petersburg: The Herzen State Pedagogical University of Russia [in Russian].
4. Baskakov, V. Y. (2002). *Tanatoterapiya: teoreticheskie osnovy i prakticheskoe primeneniye [Thanatotherapy: theoretical backgrounds and practical application]*. Moscow: The institute of tanatotherapy [in Russian].
5. Bendans, T. V. *Gendernaya psihologiya: uchebnoe posobie [Gender psychology: manual]*. Saint-Petersburg: Piter [in Russian].
6. Gavrilova, T. A. (2004). Strah smerti v podrostkovom i unosheskom vozraste [The fear of death in the adolescence and youth]. *Voprosy psihologii – The issues of psychology*, 6, 63-71 [in Russian].
7. Gavrilova, T. A. (2001). Ekzistentsialnyi strah smerti i tanaticheskaya trevoga: metody issledovaniya i diagnostiki [The existential fear of death and thanatic anxiety: methods of investigation and diagnostics]. *Prikladnaya psihologiya – Applied psychology*, 6, 1-8 [in Russian].
8. Giddens, A. (2004). *Transformatsiya intimnosti: seksualnost, lyubov i erotizm v sovremennykh obschestvakh [The transformation of intimacy: sexuality, love and eroticism in modern societies]*. Saint-Petersburg: Piter [in Russian].
9. Gnezdilov, A. V. (2002). *Psihologiya i psihoterapiya poter [The psychology and psychotherapy of losses]*. Saint-Petersburg: Piter [in Russian].
10. Gnezdilov, A. V. (2001). *Psihoterapiya terminal'nykh bol'nykh [The psychotherapy of the terminally sick]*. Saint-Petersburg: Rech [in Russian].
11. Govorun, T. V., & Kikinedzhi, O. M. (1999). *Stat' i seksual'nist': psikhologichnyi rakurs [Sex and sexuality: a psychological aspect]*. Ternopil: Navchal'na knyga [in Ukrainian].
12. Grof, S., & Halifax, J. (1996). *Chelovek pered litsom smerti [The man in the face of death]*. Moscow: The Publishing House of Transpersonal Institute [in Russian].
13. Hupalovs'ka, V. A., & Strilets', N. (2013). Гупаловська В. А. Psykholohichni osoblyvosti seksualnykh ustanovok molodi [Psychological characteristics of sexual attitudes of the youth]. *Psycholohichni nauky – Psychological sciences*, 2 (10), 89-94 [in Ukrainian].
14. Vagin, I. O. (2002). *Psihologiya zhyzni i smerti [The psychology of life and death]*. Saint-Petersburg: Piter [in Russian].
15. Vagin, Yu. R. (2012). Teoriya destruktivnogo vlecheniya Sabiny Shpil'rein: suitsydologiya [The theory of the destructive trib by Sabina Spielrein: suicidology]. *Perm': psihologicheskiiy tsentr – Perm: Psychological Center*, 1, 43-48.
16. Didkovs'ka, L. I. (2014). Psykholohichni osoblyvosti stavlennya do seksu osib viku

rannyoi doroslosti [Psychological characteristics of attitudes towards sex of early adults]. *Psykholohichni nauky – Psychological sciences*, 2.12(103), 72-79 [in Ukrainian].

17. Donets, O. I. (2018). Seksual'ni ustanovky zhinok v yunats'komu vitsi [Sexual attitudes of young women]. *Pedahohichni nauky – Pedagogical sciences*, 2 (16), 52-57.

18. Yekimchyk, O. A. (2009). Kognitivnyi i emotsional'nyi komponenty lyubvi u ludei raznogo vozrasta [Cognitive and emotional components of love for people of different ages]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kostroma: Nekrasov Kostroma State University [in Russian].

19. Yekimchik, O. A., & Krukova, T. L. (2009). Kross-kul'turnoe sravnenie ustanovok na lubov' i seks u russkoyazychnykh i amerikanskykh respondentov (rezul'taty adaptatsii metodiki dlya izmereniya stiley lubvi [Cross-cultural comparison of attitudes towards love and sex for Russian-language and American respondents]. *Vestnik Kostromskogo gosudarstvennogo universiteta imeni N. A. Nekrasova – The bulletin of Nekrasov Kostroma State University*, 5 (15), 111-116 [in Russian].

20. Yershova, G. G. (2008). Psihologiya protivostoyaniya smerti (fenomen buryatskogo lamy) [The psychology of the opposition to death (the phenomenon of Buryat lama)]. *Mir psikhologii: nauchno-metodicheskii zhurnal – The world of psychology: scientific and methodic journal*, 1, 262-274 [in Russian].

21. Zavrazhyn, S. A., & Zhukova, N. V. (2006). Issledovanie otnosheniya k zhizni i smerti u podrostkov s narusheniem intellekta [The research of the attitudes towards life and death for adolescents with intellectual disorders]. *Voprosy psikhologii – The issues of psychology*, 2, 58-67 [in Russian].

22. Iliyin, Y. P. (2013). *Psihologiya lubvi [The psychology of love]*. Saint-Petersburg, Piter [in Russian].

23. Isaev, D. N., & Novikova, T. O. (2003). Nuzhna li podroskam pomoshch v vospriyatii smerti? [Do adolescents need help in perceiving death?]. *Voprosy psikhologii – The issues of psychology*, 3, 110-117 [in Russian].

24. Kitaev-Smyk, L. A. (2008). O stresse umiraniya [About the stress of death]. *Voprosy psikhologii – The issues of psychology*, 5, 121-125 [in Russian].

25. Klymchuk, V. O., Gorbunova, V. V., & Moysienko, Y. V. (2011). Stavlennya do smerti ta problema rozvytku eho-identychnosti v yunats'komu vitsi [The attitude to death and the problem of development of ego-identity in the young age]. *Praktychna psykholohiya ta sotsial'na robota – Practical psychology and social work*, 5, 13-17 [in Ukrainian].

26. Kovalenko, S. V. Otnoshenie k zhyznii i smerti podrostkov, sovershivshih gomitsidnye deistviya [The attitude to life and death of adolescents who committed homicide actions]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Rostov-on-Don: Southern Federal University [in Russian].

27. Kozachyn'ska, V. V. (2002). Ukraïns'ke baroko: heroïko-antychnye bachennya kontseptu smerti [The Ukrainian barocco: heroic and antic vision of the concept of death]. *Naukovi zapyski: Filosofiia i religieznavstvo – Research notes: philosophy and religious studies*, 20, 51-54 [in Ukrainian].

28. Kubler-Ross, E. (2001). *O smerti i umiraniï [On death and dying]*. Kyiv: Sofiya [in Ukrainian].

29. Lavrikova, I. N. (2001). Molodezh: otnoshenie k smerti [The youth: the attitude to death]. *Sotsiologicheskie issledovaniya – Sociologic research*, 4, 134-136 [in Russian].

30. Lebedev, D. V., Lebedeva, S. U., Nazarov, O. O., Onischenko, N. V., Sadkovyi V. P., Sadkovyi, O. V. et al. (2009). *Vidnoshennya do zhyttya i smerti v umovakh nadzvychainoi situatsii: tsinnisno-smyslovyy aspekt [The attitude to life and death under the circumstances of an extraordinary situation: vale and sense aspect]*. Kharkiv: National University of civil defence of Ukraine [in Ukrainian].

31. Lowen, A. (2015). *Lubov' i orgazm [Love and orgasm]*. Postov-on-Don: Feniks [in Russian].

32. Masters, W. H., Johnson, V. E. & Kolodny, R. C. (1998). *Osnovy seksologii [The basics of sexology]*. Moscow: Mir [in Russian].

33. Moysienko, Y. V. (2014). Stavlennya do smerti yak predmet psykholohichnoho doslidzhennya [The attitude to death as a subject of psychological investigation]. *Psykholohichni*

zhurnal: "Nauka i osvita" – Psychological journal "Science and education", 5, 57-63 [in Ukrainian].

34. Mordovtseva, T. V. (2001). *Ideya smerti v kul'turfilosofskoi perspektive [The idea of death in cultural and philosophic view]*. Taganrog: The Publishing House of Taganrog Management and Economics Institute [in Russian].

35. Nalchadzhyan, A. A. (2004). *Zagadka smerti: ocherki psihologicheskoi tanatologii [The riddle of death: the notes of psychological thanatology]*. Saint-Petersburg: Piter [in Russian].

36. Popelyuk, T. A. (2003). Zhyttya ta smert' u konteksti ukraiins'koi sotsionormatyvnoi kul'tury [The life and death in the context of the Ukrainian social and normative culture]. *Multiversum. Filosofs'kyi almanakh – Multiversum. Philosophic almanac*, 33, 132-142 [in Ukrainian].

37. Rozenberg, L. (2005). *Zhyzn' v svete smerti: ob isskusstve byt' zhyvym [The life in the light of death: on the art of being alive]*. Moscow: Sofiya [in Russian].

38. Rurikov, U. B. (2002). *Myod i yad lubvi [The honey and poison of love]*. Moscow: Molodaya gvardiya [in Russian].

39. Ryazantsev, S. (1994). *Tanatologiya – nauka o smerti [Thanatology – the science of death]*. Saint-Petersburg: The Eastern-European Institute of Psychoanalysis [in Russian].

40. Fedotova, E. A. (2008). Otnoshenie k smerti i ego vliyanie na lichnost' onkologicheskikh bol'nyh [The attitude to death and its impact of oncology patients]. *Moskovskiy psihoterapevticheskii zhurnal – Moscow psychotherapy journal*, 2, 160-182 [in Russian].

41. Kharhkalis, U. M. (2005). Хархалис У. М. Svitohlyadne vidobrazhennya vzaemodii zhyttya i smerti v narodnii obryadovosti [Outlook reflection of the interaction between life and death in folk traditions]. *Multiversum. Filosofs'kyi almanakh – Multiversum. Philosophic almanac*, 46. Retrieved from http://www.filosof.com.ua/Jornel/ M_46/ Harhalis.htm [in Ukrainian].

42. Khuber, D. (2000). *Teoriya gendernoi stratifikatsii. Antologiya gendernoi teorii [The theory of gender stratification. The anthology of gender theory]*. Minsk: Propilei [in Russian].

43. Huzeman, F. (1997). *Ob obraze i smysle smerti [On the image and sense of death]*. Moscow: Enigma [in Russian].

44. Shustova, M. A. (2009). Porivnyal'nyy analiz stavlennya do smerti v neformal'nykh molodizhnykh gotiv ta emo [The comparative analysis of attitudes to death of non-formal youth communities of gotts and emo]. *Master's thesis*. Zhytomyr: Zhytomyr Ivan Franco State University [in Ukrainian].

45. Shutova, L. V. (2005). Smyslozhyznennyye i tsennostnyye orientatsii v otnoshenii k zhyzni i smerti u lits unosheskogo vozrasta [Sense of life and value orientations towards life and death for the subjects of the young age]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Taganrog: The Publishing House of Taganrog Management and Economics Institute [in Russian].

46. Yalom. I. (2008). *Vglyadyvayas' v solntse. Zhyzn' bez straha smerti [Staring at the Sun: Overcoming the terror of death]*. Moscow: Eksmo [in Russian].

47. Goldenberg J. L. Death, sex, love, and neuroticism: why is sex such a problem? / J. L. Goldenberg, T. Pyszczynski, S. K. McCoy, J. Greenberg, S. Solomon // *Journal of Personality and Social Psychology*. – 1999. – Vol. 77. – No. 6. – P. 1173-1187.

48. Craig G. J. Human development / G. J. Craig, D. Baucum. – Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall, 2001. – P. 245-347.

49. Lee J. A. A typology of styles of loving / J. A. Lee // *Personality and Social Psychology Bulletin*. – 1977. – Vol. 3. – No. 2. – P. 173-182.

50. Wong P. T. Death attitude profile-revised: A multidimensional measure of attitudes toward death / T. P. Wong, G. T. Reker, G. Gesser // In R. A. Neimeyer (Ed.) *Death anxiety handbook*. – 1994. – P. 121-148.